

SEPTEMPUNCTATA

Tanulmányok
Petrőczy Éva
hatvanadik születésnapjára

Szerkesztette
PÉNZES TIBORC SZABOLCS

rec.iti
Budapest • 2011

A borítón látható kép a www.wordle.net segítségével készült.

© Szerzők, 2011.

Kiadja a *rec.iti*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Puritán erkölcs és megtévedt grófkisasszony

Kevés izgalmasabb dolgot tudok elképzelni annál, mint amikor az idő korlátain átlépve egy valaha volt valóságot ismerhetünk meg. Az önéletrások kerek, ám konstruált képet mutatnak, az elbeszélő sajátos szemszögéből rögzítve a kapcsolatokat és az ábrázolt körülményeket. A közlésre nem szánt magánlevelezésekben nincs meg ez a felettes kontroll, viszont az esetek többségében csak töredékekben követhetjük a levélíró mindennapjait.

Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin (1720–1779) fennmaradt levelezése több éves munka után forrásközlés előtt áll. A 455 levél két iratcsoportban (C64/9, illetve részben C64/8) található a Ráday Levéltárban: többségében a szűkebb és a tágabb atyafiságtól származó, Szentpéteri Katalinhoz írt leveleket tartalmazza. A levelek feldolgozása során nyilvánvalóvá vált, hogy legfontosabb értéke az érintett középnemesi református családok négy évtizedes mindennapi életére vonatkozó gazdag tényadalék: a családi kapcsolatrendszer működése, az ünnepek és a hétköznapi megélése, betegségek kezelése, az utazások és a beszerzések lebonyolítása, a társasági alkalmak közvetlen ábrázolása. Ritka, ám annál öröndetesebb ráadásként fontos könyvtörténeti, egyháztörténeti és helytörténeti, továbbá a péceli rezidencia építéstörténetéhez kapcsolódó információkra is lelhetünk.

Jelen esetben nem egészében foglalkozom az anyaggal, hanem két levél kiemelésével egy skandalum történetét, illetve az esetből levonható etikai következtetéseket emelem ki. Az eset, ha nem is példa nélkül álló, de meglehetősen ritka volt a korban: Rádayné Szentpéteri Katalin unokahúga, cegei gróf Wass György és Szentpéteri Erzsébet legidősebb leánya, Wass Éva házasságon kívül gyermeket hozott a világra. Szentpéteri Erzsébet még a megrázkódtatás friss élményével tudósítja hűgát:

Czege 11 Aprilis
1762.

Edes kedves Ötsem Aszony

Ajanlom igaz atyafisagos szeretettel valo szolgálatomat minemü szörnyü Isten itéleti es gyalazat esek az en szeggeny bünös Hazamon az engedetlen vak merö es meg atalkodot erkötstelen nagygyob leanyom mijat az ki sem atya sem anya tanatstsara semit nem hajvan ilendö szerentseje leven nem egy az felete valo nagyra valo vagyodasert tiztesegesen ferhez nem tutuk adni hanem nekünk es artatla[n] ket kiseb leanyimnak holtig valo keserüsegünkre es el felejthetetlen

banatunkra meg fatyazek Jakobal el mondhatyuk... hogy sirva megyünk mijata az Kopporsoban azertan kerem lelkiem edes Ötsem Aszony tselekegyenek valami irgalmassagot eretem es az mas ket artatlan Leanyomert en edes Ötsem Aszony el gondoltam ha eretem Szeremlyejine kedves Ötsem Aszony el szenyvedne az maga hazanal mivel otan senki nem esmeri en az ki küldeseben keresnek modot es hogy valami modon pesten vagy Buddan szemben lehetne vele az atkozotal kedves Ötsem Aszony azt edes Ötsem Aszony nem kívánom hogy az magajet költse reja adnek neki az milyenre erdemes es ha az el szakad az en keves jövedelmemből az mitsodasra erdemes lehet az nyakkaban vetni ez melet irtam Szeremlyejine kedves Ötsem Aszonynak egy levelet es petstseletlen hagytam olvassa meg kedves Ötsem Aszony es ha jova hagyja irjon kedves Ötsem Aszony melete mely atyafisagokat az Isten nem hagyja jutalom nélkül sem ezen az villagon sem az masikon ugy el tuta titkolni tölünk azon gonosz tselekedetit hogy valami elő nem akat jöni mind tagata akoron majd az gutaval üt meg minyajunkat ugy hogy en az mi szörnyü nagy banatunkat ki nem tudom irni... ezek utan az Uram kedves Sogor Urammat az Urat velem együt kedves edes Ötsem Aszont szerelmes egyetlen egy fijaval kedves Ötsem Uramal minden aldasokal atyafisagos szívves indulatal köszöntven magamat tovbairais igaz atyafisagokban ajalvan kerrem azert az en nagy pelda nélkül valo nagy esetemert ne vesenek ki az magok atyafisagokbol hanem inkab könyörögjenek eretem es meg maradot Isten utajiban valo szegeny gyermekejimert ezek utan maradok

Kedves edes Ötsem Aszonynak
igen meg kesseredet szolgálja
Szentpeteri Ersebeth

[*Utóirat a levél első oldalának bal oldali margóján, bosszúban:*]
PS ez irant valo atyafisagos irgalmas valaszat hova hamarab el varrom

A megtévedt grófkisasszony Erdély egyik legrégebbi családjába született: a cegei Wassok ősei már az Árpád-házi uralkodók idején birtokadományban részesültek, a 16. századtól kezdve pedig fejedelmi familiárisok, ispánok és kapitányok kerültek ki soraikból, és anyagilag is jelentősen gyarapodtak.¹

¹ A Wass-család történetére vonatkozóan ld.: W. KOVÁCS András, *A cegei Wass család a középkorban*, Erdélyi Múzeum, 2004/1–2, 1–40.; W. KOVÁCS András, *A cegei Wass család története (16–20. század)*, Erdélyi Múzeum, 2004/3–4, 1–56.

A család a 17. századtól egységesen és elkötelezetten a református felekezethez tartozott, társadalmilag az erdélyi vezető elithez, azaz a „főurakhoz” számították őket. A grófi címet 1744-ben nyerték el – ugyanakkor, körülbelül ettől az időtől fogva, egyre inkább csupán a helyi, megyei közéletre korlátozódott szerepvállalásuk; kúriáikon élve birtokgazdálkodással foglalkoztak. Wass Éva édesapja, cegei Wass György (1704–1777) a kolozsvári református kollégiumban végezte tanulmányait, majd rövid katonai pályafutása során, 1727–1733 között, Gyulai generális regimentjében Németországban és Itáliában szolgált. 1733 nyarán vette feleségül sajószentpéteri Szentpéteri Erzsébetet, a borsodi szolgabíró leányát. Éva leányuk 1734–1737 között született, őt három további leánygyermek (egyikük gyermekkorában meghalt), és végül az egyetlen fiú, Sámuel követte. Wass György élete meglehetősen eseménytelenül pergett le, egy fennmaradt jellemzés szerint „igen jó forma, nagy magas szál ember vala, de jámbor, szelid erkölcsű, elméje s judiciuma is szép volt, de promotiója sohasem vala, pedig bizony megérdemelte volna.”² Élete utolsó két évtizedében sokat betegeskedett köszvényével.

A Szentpéteri-családról jóval kevesebb tudható, a felvidéki református köznemesek közé tartoztak, és általában ebből a körből is házasodtak. Szentpéteri András szolgabíró (?–1740) és Szemere Kata (1687/1690k.–1750k.) hat gyermeke közül Éva és Sámuel szülőfalujukban, Sajószentpéteren alapítottak családot. Katalin – Ráday Gedeon felesége – eleinte a nógrádi Ludányban, később Pécelen élt, de gyakran tartózkodtak pesti lakásukban is. Szentpéteri Krisztina Fáy Lászlóhoz ment feleségül, ők a véletlenek szerencsés egybeesése folytán ugyancsak Pécelen laktak. Szentpéteri Erzsébet házassága után Cegén és Méhesen élt családjával; a levélben említett „öcsém Szeremlyejiné”, azaz Szeremley Károlyné Szentpéteri Judit pedig Felsőörrre követte férjét.

Az egymástól messzire sodródott Szentpéteri testvérek intenzív levélváltásokkal, és a nagy távolságok ellenére rendszeres találkozásokkal tartották a családi kapcsolatot. Ez utóbbiakat ésszerűen igyekeztek megszervezni: bécsi utazásaik alkalmával Felsőörrt ejtették útba, Sajószentpéteren a hegyaljai szőlőbirtokok felkeresését párosították a családi programhoz, Erdélyben pedig Rádayék nemcsak Wassékat, hanem a Teleki-rokonságot is látogatták. Rádayné Szentpéteri Katalin nemcsak földrajzi, de átvitt értelemben is a kapcsolati háló centrumában állt: náluk mindenki megállt egy kis időre, akár átutazóban volt, akár egyenesen hozzájuk, illetve Pestre igyekezett. A budai Császár-fürdőben pedig rendszeresen összegyűlt az atyafiság nyári fürdőkúrára. Emellett, a teljes levelezés tanúsága szerint, Rádayné rendszeresen közreműködött különböző családi kérések, beszerzések lebonyolításában. 1762 táján már betöltötte azt a szerepet is, hogy konfliktushelyzetek esetében tőle várjanak útmutatást, tanácsot, véleményt. Nála idősebb és rangban is felette álló Erzsébet nővére

² Idézi: W. KOVÁCS, *A cegei Wass család története (16–20. század)*, i. m., 22–23.

(a Ráday-család ekkor még évtizedekre van a grófi címtől) leveleiben tapintható alázattal, szinte csodálattal fordul hűgához, számos helyen egyértelműen megfogalmazza, hogy „öcsém asszony” nálánál ezerszer jobban ért ehhez vagy ahhoz a dologhoz, így döntését már előre elfogadja.

A kisebb-nagyobb ügyek azonban mind eltörpülnek ahhoz viszonyítva, ami 1762 áprilisában történt. A főszereplő Wass Évát jószerivel csak ebből az egyetlen levélből ismerhetjük meg, noha a levelezésben többször előfordul. A kis Évuskát 1738-tól emlegeti édesanyja (jól van, szépen cseperedik, üdvözlétét küldi az atyafiságnak). 1756-ban már ő maga ír levelet nagynénjének, Szentpéteri Katalinnak. Két fennmaradt levele csupa kedves banalitás: abroszokat köszön meg, majoranna vetőmagokat és egy bizonyos konfekta-receptet kér; egy étkészlet áráról kérdeztet, beszámol halálozási és házassági hírekről, elkéri egy bizonyos fátyolkendő mintáját. Édesanyja az ötvenes években rendszeresen ékszerek és ruhaneműk, kiegészítők beszerzésére kéri Szentpéteri Katalint: nem nehéz kitalálni, hogy leányai hozományát gyarapítja. 1762-ben Wass Éva minimum huszonöt éves, és még nem ment férjhez. A korban általános 16-17 éves kori házasságkötésekhez viszonyítva vénlány. Miért nem ment férjhez? „ilendő szerentseje leven nem egy az felete valo nagyra valo vagyodasert tiztesegesen ferhez nem tutuk adni” – Tehát többször is megkérték már, de ő nemet mondott, mert többre vágyott. Kérői minden bizonnyal derék erdélyi köznemesek lehettek, de Wass Éva arra a társadalmi pozícióra vágyakozott, ahová családja korábban tartozott: a főnemesi szűk elitbe. Vélhető, hogy származása, neve, rangja feljogosítja ilyen reményekre, és nem volt hajlandó számot vetni a valóval: az anyagi, vagyoni bázis megrendülése folytán a gazdag elit őt családtagként nem fogadja be. Anyja idézett levelében az említett „szűk jövedelem” nem túlzás: Szentpéteri Erzsébet egész életében azzal küszködött, hogy kevésből a lehető legtöbbet hozza ki. A Wass családban generációkon keresztül sok testvér és sok gyermek született, így a 18. század közepére birtokaik felaprózódtak, és véget nem érő örökösödési perek alatt álltak. Erdélyben a 18. század végéig jellemzőek voltak a török (és más) rablóbandák portyái; lázadások, járványok, egy-egy kedvezőtlen időjárású év mind hozzájárultak ahhoz, hogy a jövedelem bizonytalan, a megélhetés drága legyen. A Wass család presztízse nem csorbult, szívesen látták őket minden társasági eseményen, de mindenki tisztában volt azzal a körülménnyel, hogy anyagi lehetőségeik korlátozottak. Igen valószínűnek tűnik, hogy Wass Évának volt alkalma megismerkedni valakivel, akihez szívesen hozzáment volna, és talán a házasság kikényszerítésére kívánta felhasználni a korábban jött gyermekeket. Akár így volt, vagy akár csak a szerelem meggondolatlanságáról van szó, Wass Éva súlyosan tévedett: Szentpéteri Erzsébet leveléből egyértelmű, hogy a házasság, mint utólagos jóvátétel, szóba sem került. A gyermek apja – akinek kiletére nem derül fény – semmilyen formában sem vállalta viszonya következményét. A másokra háruló legsúlyosabb következmény pedig az volt, hogy a szintén eladósorban levő két fiatalabb lánytestvérré is súlyos árnyékot vetett nővérük botlása. Ezért a kétségbeesett szülők nem láttak más megoldást, mint a lehető leghamarabb és

minél messzebb eltávolítani megtévedt leányukat a gyermekkel együtt: előbb Pestre, Szentpéteri Katalin fennhatósága alá, aztán esetleg Felsőőrre.

A mit sem sejtő Szeremleyné Szentpéteri Judit egyszerre kapta kézhez nővérei leveleit. Egy már megkezdett levelet félbehagyva, első felindulásában Rádaynének válaszolt először:

Edes kedves NeNem Asszony

Nekem írni meltoztatot levelet kedves Edes NeNem Asszonynak tegnapi napon nagy szivem szomorúsagával vettem úgy anyira meg indultam s roszul is letem a busulas mijat hogy az nap epen nem irhattam... Edes NeNem Asszony meg valom hogy oly nagy tsudalkozással latam Vasne NeNem Asszony levelet hogy en bizony tsak nem el ajultam s meg most is fel nem tudom magamat talalni ezt soha nem hogy gondolni de almodni sem tutam volna it is be telik az en mondasom a kit sokszor mondotam kedves NeNem Asszony elöt hogy nemelynek eleg gyermeke van de eleg keresztye is van job let volna enek ha soha nem szüetet volna vagy regen meg holt volna en bizony ugy szegenlem hogy azt elege ki nem irhatom a mint kedves Edes NeNem Asszony irja a szegeny lejanyoknak eleg nagy kisebseg en Edes NeNem Asszony nem tudom mitsoda valaszt agygyak a szegeny NeNem Asszonyt igen szanom de hogy vegyem ide bizony atul felek it is visgalni fogjak a dolgot mi okert vagyon it hanem ha el titkolya az ember kinek a gyermeke ha fogok írni tsak kedves NeNem Asszonynak fogom a levelebe be zarni ha valami modon ot nem erne kedves Edes NeNem Asszonyt talam onet utana fogjak igazittani Erdelybe kedves NeNem Asszonynak de ugy igyekezem hogy ot erje kedves Edes NeNem Asszonyt most is irnek de olyan alkalmatlan vagyok az irasra mint ha az elmem sem volna jól... magamat kedves NeNem Asszony tapasztalt igaz atyafisagaban ajanlvan maradok

kedves Edes NeNem Asszonynak

Mig elek alazatos szolgálója

igaz atyafija

Ör 3. maji

Szentpeteri Judit

Szentpéteri Juditnak más sem hiányzott, mint egy székenbe esett unokahúg: az ő élete sem volt könnyű. Férje rokonsága sohasem szívelte, sőt gyermekekkel együtt mindkettejüket megrövidítették a szülők halálát követő örökségi osztozkodáskor. Nem érezte igazi otthonának a távoli Felsőőrt (idős korában vissza is telepedett a szeretett Felvidékre), és a Szentpéteri-lányok közül neki jutott a legszűkösebb élet. Testvéreihez szorosán kötődött, tőle telhetően

mindent megtett volna értük, de jelen esetben rámutat a terv leggyengébb pontjára: a székely Felsőőrön is sújtaná a Wass családot (s bár ezt nem írja le, rokonként őket is), hacsak a lány teljes személyazonosságát nem titkolják el.

Sajnos, nem tudhatjuk, hogy végül miként rendezték el Wass Éva sorsát. Ez nem derül ki a Ráday-levéltárban fennmaradt levelekből, a Wass-levéltár pedig a családnak éppen ebből az ágából nem tartalmaz fennmaradt anyagot.³ Érdeemes viszont figyelmet fordítani arra, hogy erkölcsi szempontból miként élte meg, miként értelmezte Wass Éva cselekedetét rokonsága, amelynek minden tagja – beleértve a Wass, Szentpéteri, Ráday és Szeremley familiákat is – a református puritán erkölcsöt vallotta és élte. Természetesen nem a szűkebb értelemben vett, az angol eredetű puritán mozgalomhoz kapcsolható elvekről van szó, hanem arról az erkölcsi felfogásról, amit ebben az időben már általában jellemzőnek ítélték a hívő magyar reformátusok körében. (És amelyet a puritánusok etikája jelentős mértékben meghatározott.) De még ha ebben az értelemben is beszélünk puritán erkölcsről, azt a tételt kell bizonyítanunk, hogy az említett családok tagjai nemcsak külsődlegesen tettek eleget felekezetük kívánalmainak, hanem bensővé vált, élő hittel és annak megfelelő életvitellel éltek. Nem nehéz belátni, hogy külső forma szerint mindegyikük élen járt a református egyház támogatásában: Wassék a cegei református templomot restauráltatják (amelyet őseik építettek) és a kolozsvári kollégiumot patronálják; Rádayék is gondoskodnak istentiszteleti helyről Pécelen (templomépítésre itt csak a 18. század végén kerül sor), támogatják a sárospataki kollégiumot és számos peregrinust; Szeremleyék szintén a felsőőri eklézsia támogatói. Egyikük sem dúsgazdag, nem a feleslegből adakoznak, hanem saját igényeiket sorolják hátrébb: első az egyház.

Nehezebb a dolgunk a családtagok megélt és gyakorolt hitével kapcsolatosan megállapításokat tenni, de azért van néhány tényadat. A levelezés egészének tanúsága szerint valamennyien rendszeresen részt vettek az istentiszteleteken, és a Bibliát is rendszeresen kellett olvasniuk ahhoz, hogy az olyan szabad idézetek, mint az itt is előforduló „Jakobal el mondhatyuk... hogy sirva megyünk mijata az Kopporsoban”,⁴ gyakran a tollukra jöjjenek. Olvasmányaik között szép számmal előfordulnak hitmélyítő művek (ezek közül bizonyíthatóan Szentpéteri Katalin saját könyvei közé tartozott *Az isten vitézkező anyaszent-egyháza, Idvességes beszélgetések némélly válogatott szent-írásbeli helyekről; Kegyességnek nagy titka; Nevezetes vetélkedés az felől: Ha az Evangélicusok tudományaje uy, vagy az mostani Római valláson való Pápistáké?*).⁵ A Szentpéteri-testvérek unokahúga, Bárczay Klára imádságoskönyvet fordít és kompilál,⁶ a Wass család tagjai kö-

³ *A Wass család cegei levéltára*, kiad., bev., jegyz. W. KOVÁCS András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006 (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, 3).

⁴ Az idézet szövege pontosan a Károli-fordítás szerint: „Sírván megyek az én fiamhoz az koporsóba” (I Mózes 37:35)

⁵ Bod Péter könyve a szerző nevének megjelölése nélkül jelent meg Bázalben, 1760-ban.

⁶ BÁRCZAY Klára, *Jó illatú füst*, Kassa, 1763.

zött is akad imádságszerző, Telekiné Ráday Eszter pedig Erdély-szerte híres kegyes életéről. Valamennyiük leveleiben gyakori elem a hálaadás életük minden jó fordulatáért, és a fohász a nehézségekben. Szintén visszatérő kollokáció Isten útjainak kifürkészhetetlensége, és Istennek, mint szuverén Úrnak a megvallása. (Értelemyszerűen bűnbánat vagy bűnvallás nem szerepel a hétköznapi magánlevelezésben; viszont mások nyilvánvaló bűneit – részegesség, tolvajlás, házasságtörés – elítélik.)

Wass Éva bűnét édesanyja nem egyszerűen gyalázatnak, hanem házán esett Isten ítéletének minősíti. Leánya elsősorban a szülőknél tartozó engedelmességet szegte meg, lemoshatatlan szégyent hozott nevükre, azonkívül féktelen nagyravágyódása a számára elrendelt helyről is letaszította; megátalkodottságán meghiúsult jobb belátásra való térítése; hazugsággal – tagadással – a végsőkig titkolta állapotát. Amit azonban a legnagyobb vétkének tart: tettével két hajdon hűgát hozta hátrányos helyzetbe házassági esélyeiket illetően. (Ugyanezt hangsúlyozza Szentpéteri Katalin és Judit is.) Míg korábban Szentpéteri Erzsébet nem tett különbséget leányai között, most a legkeményebb szavakkal szól Éváról, közte a legsúlyosabb „átkozott” jelzőt is használja, és kiveti őt „Isten útjaiban” megmaradt gyermekei közül. Empatikus szeretetről szó sincs, de magát is részesnek tekinti a gyalázatban, ezért írja hűgának, hogy „az en nagy pelda nélkül valo nagy esetemert ne vesenek ki az magok atyafisagokból”. A máskor szelíd Szentpéteri Juditnak sincs jó szava Wass Éváról: „job let volna enek ha soha nem születet volna vagy regen meg holt volna”, és részvétét kizárólag nővérenek tartja fenn. Szembetűnő, hogy szexuális vonatkozásról még biblikus szóhasználatlaltal sem tesznek említést, azaz a „parázsnaság” vétké fel sem merül, mintha a törvénytelen gyermek megszületésével egy még súlyosabb szintre került volna Wass Éva esete.

Egyértelmű tehát, hogy a puritán erkölcsben domináló biblikus bűn szemlélet és a mindennek felett Istennek engedelmes, mértékletes és a világban elfoglalt helyzetnek megfelelő életvitel követelményrendszerében a boldogtalan grófkisasszony jóvátehetetlenül elbukott. Bármint alakult sorsa 1762 tavaszán, Szentpéteri Judit szavai beteljesedtek: ezt követően soha többé nem esik róla említés a levelezésben, mintha meg sem született volna, vagy meghalt volna. Szentpéteri Erzsébet továbbra is rendszeresen beszámol gyermekei sorsáról – idővel a két kisebbik leány annak rendje és módja szerint férjhez ment –, de Éva már nem szerepel közöttük. Pedig élt, és az utolsó adat, amit róla ismerünk: valamikor egy későbbi időpontban férjhez ment báró Kemény Zsigmondhoz, akinek harmadik felesége volt. Utódokról nem tudnak a genealógiák, viszont ezzel a házassággal Wass Éva mégiscsak megkapaszkodott abban a körben, ahová oly nagyon kívánczolt: az ősi erdélyi családok között.